

УДК 364.4:[364.652:316:362] (045)

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОБЛЕМНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ
СЬОГОДЕННЯ**

Гайдамашко Ірина, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри педагогіки, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID: 0000-0001-6655-6640

E-mail: irahaid@ukr.net

Полехіна Вікторія, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

У статті розкрито особливості соціальної роботи з проблемними сім'ями, виходячи із реалій сьогодення. Для розкриття мети дослідження використано методи теоретичного аналізу, опису, порівняння, систематизації та узагальнення. Автором статті розглянуто основні аспекти становлення проблемних сімей у суспільстві та висвітлено законодавчі засади соціального захисту таких цільових груп. За результатами проведеного дослідження визначено, що з метою покращення напрямків соціальної роботи з проблемними сім'ями в умовах сьогодення передбачено спрощення процесу надання соціальних послуг, а також посилену взаємодію фахівців соціального захисту з благодійними організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян та представниками соціально відповідальних компаній. У статті виявлено, що важливим напрямком соціальної роботи з проблемними сім'ями в умовах війни є соціальний супровід таких сімей.

Ключові слова: соціальна робота, проблемна сім'я, соціальний захист, соціальний супровід, соціальний працівник, соціально-профілактична робота.

SOCIAL WORK WITH PROBLEM FAMILIES IN TODAY'S CONDITIONS

Haidamashko Iryna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy

ORCID: 0000-0001-6655-6640

E-mail: irahaid@ukr.net

Poliekhina Victoriia, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

The article reveals the peculiarities of social work with problem families based on the realities of today. The methods of theoretical analysis, description, comparison, systematization and generalization were used to reveal the purpose of the study. The author of the article examines the main aspects of the formation of problem families in society and highlights the legislative framework

for social protection of such target groups. It has been established that the provision of social support to troubled families in times of war ensures the optimal implementation and improvement of all social work. It has been found that social work with problem families in today's conditions involves the development and implementation of motivational measures for such families to lead a healthy lifestyle and solve their own problems (resolving aggression in communication, building relationships in the family, proper childcare, material improvement). It is proved that social work with problem families in today's conditions, in particular in times of war, is extremely important, because today the percentage of such families is significantly increasing, which is primarily due to the military factor, which creates hopeless situations in such families. The study found that in order to improve the areas of social work with problem families, it is necessary to simplify the process of providing social services, as well as to strengthen the interaction of social protection specialists with charitable organizations, charitable foundations, associations of citizens and representatives of socially responsible companies. The article reveals that an important area of social work with problem families in times of war is social support for such families.

Keywords: social work, problem family, social protection, social support, social worker, social and preventive work.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Складні та трагічні періоди соціально-демографічних випробувань, найбільше з яких – війна, не лише змінюють умови життя населення, а й впливають на соціальні інститути суспільства, створюють численні ризики розвитку, реорганізують функціональні класи з метою збереження соціального організму і людського потенціалу країни. Сім'я, як базовий інститут суспільства, а особливо проблемна сім'я, дуже сильно страждає від війни та руйнівних процесів, які вона породжує. У цей кризовий час одним із головних інститутів, що сприяє продовженню життя населення, тобто суспільства в цілому, є соціальна робота зі сім'ями, зокрема з проблемними.

Перелік сімей, які є проблемними, чітко визначено положеннями Постанови Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 01.06.2020 № 587 [1], якою передбачено порядок виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають вагомий ризик потрапити в такі обставини. Так, до таких сімей належать сім'ї, які не можуть самостійно долати негативний вплив оточення через: похилий вік; часткову або повну втрату рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, які вимагають тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, що пов'язані із вживанням психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками чи особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрату соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; домашнє насильство; насильство за ознакою статі; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкоду, яка заподіяна пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Беручи до уваги зазначене вище, доцільно відзначити, що проблематика соціальної роботи з проблемним сім'ями в умовах сьогодення є важливою та, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематичні аспекти соціальної підтримки населення є предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, Л. Моргай, вивчаючи питання роботи соціального працівника з проблемними сім'ями, наголошує, що термін «проблемна сім'я» набуває все більшого поширення у соціальній практиці. Цей термін все частіше використовується при розв'язанні питань опіки або у справах про профілактику злочинності. Тому завдання соціальних працівників полягає насамперед у

тому, щоб максимально попередити появу цих груп населення. Проблемні сім'ї часто звинувачують у своїх проблемах суспільство, державу та політику, а головне забувають про відповідальність перед дітьми [2, с. 230]. Л. Моргай також зауважує, що важливе місце в діяльності соціальних працівників з проблемними сім'ями займає діагностика, яка проводиться з кількох причин: складність визначення меж благополуччя, відносність поняття «соціальне благополуччя», рухливість меж благополуччя, їх відмінності. На думку науковиці, сприйняття благополучної сім'ї є таким, що для одних оточуючих така сім'я є благополучною, а для інших – неблагополучною [3, с. 39]. Зі свого боку, В. Полехіна аналізує зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю, зокрема опирається на досвід Німеччини у цьому напрямку [4]. І. Ковальчук, досліджуючи особливості соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни, зауважує, що основним завданням соціальної допомоги людям похилого віку є забезпечення нормальних умов життя в умовах війни. Провідним методом соціального супроводу є метод кейс-менеджменту, при якому встановлюється та підтримується співпраця професіоналів різних спеціальностей для забезпечення здатності клієнта самостійно розв'язувати проблеми [5, с. 46]. Водночас І. Мамчур стверджує, що соціально-економічне та політичне явище кризи безпосередньо впливає на функціонування сучасної української сім'ї та сприяє збільшенню кількості сімей, які на законодавчому рівні визначаються як «сім'ї, які перебувають у складній життєвій ситуації». На думку науковця, найбільш вразливою групою в таких сім'ях є діти, які потребують кваліфікованої соціально-психологічної підтримки та допомоги [6, с. 43]. Н. Голова стверджує, що соціально-профілактична робота з неблагополучними сім'ями спрямована на попередження неконструктивних взаємодій між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, виникнення різних видів хімічної залежності членів сім'ї та виявлення потенційно неблагополучних сімей [7].

Беручи до уваги дослідження науковців, варто відзначити, що проблематика соціальної роботи з проблемними сім'ями не повністю розкрита та потребує проведення ґрунтовніших досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є розкриття особливостей соціальної роботи з проблемними сім'ями, виходячи із реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сім'я є найважливішою ланкою соціального середовища, яка відповідає за формування та зростання нової особистості. Це основний орган психологічної підтримки та виховання, передачі досвіду та цінностей, формування життєвої позиції. Проте сьогодні все більшого поширення набуває таке негативне явище, як проблемні (неблагополучні) сім'ї. Причинами виникнення проблемних сімей є кризові явища в соціально-економічній сфері, різке погіршення матеріально-побутових умов, бідність, безробіття, занепад соціальної інфраструктури в дитинстві та різке зниження рівня суспільства. Це сприяє нівелюванню дитячих, сімейних і духовних цінностей, які безпосередньо впливають на сім'ю та знижують її виховний потенціал. Тому в центрі уваги повинна бути зосереджена соціальна робота з проблемними сім'ями, основна мета якої – це подолання та ліквідація наслідків цієї проблеми.

Термін «проблемна сім'я» або «неблагополучна сім'я» досить широкий. Сюди, безперечно, входять і аморальні, і формально нормальні сім'ї. Водночас існують і так звані «сім'ї ризику», які в будь-який момент можуть потрапити до категорії проблемних. Нині негативно впливає на стабільність благополучних сімей вкрай несприятлива соціально-економічна ситуація в Україні, зумовлена повномасштабним вторгненням ворога на територію України та триваючою російсько-українською війною. Погіршення матеріально-побутових умов, зростання бідності, безробіття тощо викликають у людей

страх і тривогу за майбутнє. Все це посилює напругу в сім'ї і негативно позначається на вихованні дітей. Тому такі сім'ї потребують так само багато уваги, як і проблемні сім'ї.

Доцільно зауважити, що основною цільовою групою соціальної роботи є проблемні сім'ї, які мають проблеми та недоліки у сімейному вихованні та залежно від особливостей повсякденної діяльності потребують соціальної підтримки, допомоги та реабілітації. До проблемних сімей відносяться вразливі багатодітні сім'ї, сім'ї, де є студенти, іммігранти, біженці, сім'ї з дітьми або батьками-інвалідами, бідні та малозабезпечені сім'ї, самотні матері та неповнолітні матері.

У соціальній роботі з проблемними сім'ями соціальні працівники та соціальні педагоги відіграють особливу роль, підтримуючи їх та створюючи належні умови для життя, щоб їхні члени могли отримати позитивний соціальний досвід, засвоїти соціальні цінності та організувати свою життєдіяльність.

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III [8] соціальна робота з проблемними сім'ями ґрунтується на загально визначених гуманістичних, демократичних та правових засадах, основними принципами якої є: поважати та захищати права людини; цілеспрямований та індивідуальний підхід; доступність і відкритість; добровільне рішення користуватися соціальними пільгами чи ні; людяність; комплексність; максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів сферою соціальної роботи з проблемними сім'ями; законність; соціальна справедливість; забезпечення відповідальності за конфіденційність питань соціальної роботи, що стосуються проблемних сімей, дотримання стандартів якості та етичних і правових норм.

Виходячи із реалій сьогодення, найсерйознішими проблемами українських сімей за останні два десятиліття були нестабільність шлюбу, високий рівень розлучень серед населення та поширена моногамія в українських родин. Невиконання деякими сім'ями батьківських обов'язків породило проблему соціального сирітства. Також варто зауважити, що у багатьох неповних сім'ях гендерні питання у сімейному житті є невирішеними.

Окрім того, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII [9], ключовим чинником, який зумовлює складні життєві обставини для сімей, є шкода, завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією. Також зауважимо, що згідно з Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 [10] в Україні введено воєнний стан у відповідь на повномасштабне вторгнення ворога. У підсумку, такі події досить негативно відображаються на становищі сучасних українських сімей, що, зі свого боку, вимагає посилення соціальної підтримки сімей, у тому числі проблемних, з метою недопущення критичного рівня їх становища.

В умовах сьогодення соціальної підтримки потребують також сім'ї, які з будь-яких причин мають проблеми з вихованням дітей, сім'ї, які мають проблеми у стосунках у сім'ї чи суспільстві, чи організації сімейного життя, а також сім'ї, які є соціально незахищеними через несприятливі умови життя. Ці сім'ї потребують різних видів соціальної підтримки, а саме підтримки щодо планування сім'ї, виховання та догляду за дітьми, адаптації до мінливих зовнішніх умов, розробки індивідуальних сімейних стратегій, підготовки молоді до шлюбу, організації дозвілля молоді сім'ї, питання створення сім'ї тощо.

Соціальна робота з проблемними сім'ями, поліпшення психологічного клімату сімей, забезпечення належних соціально-економічних умов, сприятливих для функціонування сім'ї, забезпечення права всіх дітей на життя і виховання в сім'ї та запобігання відторгнення з боку батьків є компетенцією відповідних державних та недержавних установ. Перш за все, ці заходи мають бути комплексними та системними. Іншими словами – сім'ї, які є або можуть стати соціально незахищеними, мають отримати соціальну підтримку. З такими сім'ями треба проводити соціально-профілактичну роботу.

З метою забезпечення на належному рівні соціальної роботи із проблемними сім'ями в умовах сьогодення, тобто в умовах війни, на державному рівні спрощено механізми надання соціальних послуг таким цільовим групам. Так, сьогодні надання соціальних послуг в умовах війни проводиться екстрено (кризово) і по часу триває до 10 днів [1].

Що стосується практичної сторони проблеми, то соціальна робота з проблемними сім'ями в умовах сьогодення передбачає розроблення та впровадження мотиваційних заходів таких сімей до здорового способу життя та розв'язання власних проблем (вирішення агресивності у спілкуванні, побудова стосунків у сім'ї, належний догляд за дітьми, матеріальне покращення). В умовах сьогодення, які диктує війна, з метою підвищення професійного рівня та удосконалення соціальної роботи всі соціальні фахівці беруть активну участь у різних навчально-практичних семінарах. Тут слід зауважити, що в умовах війни соціальна робота розширює спектр своєї роботи, збільшується частка незахищених верств населення, з'являються нові підходи і нові методи роботи.

Важливим напрямком соціальної роботи із проблемними сім'ями в умовах сьогодення є надання соціального супроводу сім'ям із зони бойових дій. З метою соціальної підтримки таких сімей і недопущення того, щоб вони стали неблагополучними, представники соціального захисту активно співпрацюють з різними благодійними організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян та представниками соціально відповідальних компаній, з метою надання комплексних соціальних послуг проблемним сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Важливим аспектом соціальної роботи з проблемними сім'ями є також проведення різних благодійних акцій та залучення таких сімей до участі у них.

Що стосується соціального супроводу проблемних сімей, які опинилися у складній життєвій ситуації, то такі сім'ї мають можливість звернутися до центру соціального захисту за такою послугою, мета якої – це допомогти таким сім'ям подолати або мінімізувати негативні наслідки ситуацій, з якими вони не можуть впоратися самотійно.

Так, на сьогодні послуги соціального супроводу проблемних сімей включають: проведення оцінки потреб проблемної сім'ї; створення персонального плану соціальної підтримки; визначення шляхів розв'язання ключових проблем; надання психологічної підтримки; допомога з оформленням документації; навчання та розвиток навичок подолання складних життєвих ситуацій.

З огляду на такі заходи соціального супроводу, на основі аналізу потреб проблемної сім'ї складається індивідуальний план соціальної допомоги. Цей план визначає основні цілі та напрямки соціальної підтримки проблемної сім'ї. Сьогодні соціальний супровід здійснюється максимум на 6 місяців. Однак у складних випадках термін може бути продовжений. Щоб отримати послугу соціального супроводу, проблемній сім'ї слід звернутися до місцевого центру соціальної допомоги.

Доцільно зауважити, що соціальний супровід проблемних сімей у воєнній ситуації – складний процес, що включає міжвідомчу взаємодію, адресність, конфіденційність персональних даних клієнтів, інтеграцію роботи спеціалістів, доступність, безоплатність та пунктуальність. Правильно організований соціальний супровід може якісно змінити життя проблемної сім'ї та нормалізувати її життєдіяльність в умовах війни.

У контексті соціальної роботи з проблемними сім'ями їм надаються такі послуги як соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, екстрене втручання (кризове втручання), консультування, соціальний супровід, правова консультація, посередництво, соціальна профілактика та матеріальна та інформаційна підтримка.

Надання соціальної підтримки проблемним сім'ям в умовах війни забезпечує оптимальне виконання та вдосконалення всієї соціальної роботи. Сьогодні складність соціальної підтримки таких сімей обумовлена війною як травмуючим чинником. Тому

найбільш затребуваними фахівцями в цьому процесі будуть соціальні експерти, соціальні працівники, соціальні психологи, юристи та волонтери, які допомагатимуть у надання таких послуг. Критеріями якості соціального супроводу таких сімей в умовах війни є мінімізація наслідків воєнної травми та підвищення здатності створювати умови для існування, розвитку та інтеграції членів таких сімей у суспільство, покращення психологічного стану особистості та підвищення матеріального добробуту.

Доцільно відзначити, що Міністерство соціальної політики України спільно з експертами Уряду Канади розробило проект «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), відповідно до якого розпочато тестування послуг соціального супроводу проблемних сімей з метою збереження таких сімей для дітей [11].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підсумовуючи, варто зауважити, що соціальна робота з проблемними сім'ями в умовах сьогодення, зокрема в умовах війни, є вкрай важливою, адже сьогодні суттєво зростає відсоток виникнення таких сімей, що першочергово зумовлено воєнним чинником, який породжує безвихідність життєвих ситуацій у таких сім'ях. Тому, з метою покращення напрямків соціальної роботи з проблемними сім'ями в умовах сьогодення передбачено спрощення процесу надання соціальних послуг, а також посилену взаємодію фахівців соціального захисту з благодійними організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян та представниками соціально відповідальних компаній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 01.06.2020 № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.07.2023)
2. Моргай Л. А. Робота соціального працівника з проблемними сім'ями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Випуск 79. Том 1. С. 227-230.
3. Моргай Л. А. Особливості діяльності соціального працівника у роботі з неблагополучними сім'ями. *The scientific heritage* (Budapest, Hungary). 2022. Vol. 2, № 85. С. 38-40.
4. Полехіна В. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи: колект. монографія / авт. кол.: І. В. Албул [та ін.]. Умань, 2015. С. 159-166.
5. Ковальчук І. В. Особливості соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни. *Молодий вчений*. 2023. № 5 (117). С. 46-50.
6. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2023. № 1. С. 39-44.
7. Голова Н. І. Соціальний супровід неблагополучних сімей в практичній діяльності соціальних педагогів. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23-24 берез. 2012 р.)*. Хмельницький, 2012. С. 140-141.
8. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення 20.07.2023)
9. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 20.07.2023)
10. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 20.07.2023)
11. Мінсоцполітики ініціювало навчальні тренінги для фахівців, які надають послуги соціального супроводу сімей. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22822.html> (дата звернення 20.07.2023)

EFERENCES

1. Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok, Perelik vid 01.06.2020 r. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 20.07.2023) (in Ukrainian).
2. Morhai, L. A. (2021). Robota sotsialnoho pratsivnyka z problemnymi sim'iamy. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. 79(1), 227-230 (in Ukrainian).
3. Morhai, L. A. (2022). Osoblyvosti diialnosti sotsialnoho pratsivnyka u roboti z neblahopoluchnymy sim'iamy. *The scientific heritage* (Budapest, Hungary), 2(85), 38-40 (in Ukrainian).
4. Poliekhina, V. (2015). Zarubizhnyi dosvid sotsialno-pedahohichnoi roboty z sim'ieiu. Aktualni problemy teorii ta praktyky sotsialnoi roboty. I. V. Albul (Ed.). Uman, 159-166 (in Ukrainian).
5. Kovalchuk, I. V. (2023). Osoblyvosti sotsialnoho suprovedu liudei pokhyloho viku v umovakh viiny. *Molodyi vchenyi*, 5(117), 46-50 (in Ukrainian).
6. Mamchur, I. V. (2023). Sotsialno-psykholohichni suprovid ditei iz simey, yaki opynylisia u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh. *Naukovi zapysky. Serii: Psykholohiia*, 1, 39-44 (in Ukrainian).
7. Holova, N. I. (2012). Sotsialnyi suprovid neblahopoluchnykh simey v praktychnii diialnosti sotsialnykh pedahohiv. *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv sotsialnoi sfery: nadbannia, problemy, perspektyvy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi*, 140-141 (in Ukrainian).
8. Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddu: Zakon Ukrainy vid 21.06.2001 r. № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (Accessed 20.07.2023) (in Ukrainian).
9. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (Accessed 20.07.2023) (in Ukrainian).
10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Accessed 20.07.2023) (in Ukrainian).
11. Minsotspolityky initsiiuvalo navchalni treninhy dlia fakhivtsiv, yaki nadaiut posluhy sotsialnoho suprovedu simey. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22822.html> (Accessed 20.07.2023) (in Ukrainian).